

Mateusz Rybarski

**Innowacje frazeologiczne
w nagłówkach prasowych w tygodniku „Polityka”
(na materiale numerów z lat 2018–2020)**

Niniejszy artykuł prezentuje analizę innowacji frazeologicznych w nagłówkach prasowych (głównych tytułach artykułów) w tygodniku „Polityka” na materiale wszystkich 125 numerów, które ukazały się od początku 2018 roku do końca maja 2020 roku. Po przeglądzie wydań czasopisma z tego okresu pod kątem obecności innowacyjnych użyci frazeologizmów wyekscerpowano z nich 60 modyfikacji stałych związków wyrazowych w nagłówkach prasowych. Pojawiły się one w 11 działach tematycznych¹, w tekstach 33 autorów.

Podstawę teoretyczną opracowania stanowi przede wszystkim koncepcja *frazeologizmu* Andrzeja Marii Lewickiego, który rozumie przez ten termin „nieciągłe połączenie wyrazów, w jakiś sposób nieregularne i utrwalone społecznie”². Przyjmuję też definicje *normy frazeologicznej* i *innowacji frazeologicznej* autorstwa Stanisława Bąby, który widział w nich „zbiór zaaprobowanych przez polską społeczność językową frazeologizmów oraz reguł określających sposób realizacji ich tożsamości w tekstach”³ (norma frazeologiczna) oraz „wszelkie odchylenie od normy frazeologicznej”⁴ (innowacja frazeologiczna). W zakresie kategorii analitycznych w dalszych fragmentach artykułu wykorzystano również klasyfikację formalną poznańskiego badacza,

¹ W analizie nie uwzględniono stałych rubryk, w tym felietonów.

² A.M. Lewicki, *Studia z teorii frazeologii*, Łask 2003, s. 158.

³ S. Bąba, *Struktura normy frazeologicznej*, w: *idem, Frazeologia polska. Studia i szkice*, red. P. Fliciński, K. Skibski, Poznań 2009, s. 11.

⁴ *Idem, Innowacje frazeologiczne współczesnej polszczyzny*, Poznań 1989, s. 46.

klasyfikację semantyczną Grażyny Majkowskiej⁵ oraz takie rozróżnienia funkcjonalne, jak *innowacje kontekstowe* czy *upodobnienia frazeologiczne*. Odwołano się także do kryteriów poprawności frazeologicznej sformułowanych przez Andrzeja Markowskiego, Grażynę Majkowską i Stanisława Bąbę⁶.

Z kolei termin *nagłówek prasowy* definiuję tak samo, jak autorzy *Słownika terminologii medialnej*, czyli jako „początkowy element materiału dziennikarskiego (wypowiedzi dziennikarskiej) składający się z tytułu oraz podtytułu lub nadtytułu”⁷. Za Jerzym Bartmińskim i Stanisławą Niebrzegowską-Bartmińską, Janiną Fras, Marią Wojtak, Bożeną Ostromęczką-Frączak oraz Martą Wójcicką do jego charakterystycznych cech zaliczam: ekspresywność, komizm, intertekstualność, gry językowe, innowacje frazeologiczne, a za jego główną funkcję we współczesnej prasie uznaję funkcję perswazyjną (zachęcanie do zapoznania się z całym artykułem prasowym)⁸.

Niniejszy tekst składa się z czterech zasadniczych części, w których zostały przybliżone różne aspekty zgromadzonego materiału. W pierwszej z nich przedstawiam klasyfikację i opis formalny analizowanych innowacji frazeologicznych, w drugiej – charakterystykę zmian semantycznych, w trzeciej – pełnione przez nie funkcje, a w czwartej – interpretację normatywną⁹.

⁵ G. Majkowska, *Klasyfikacja semantyczna zamierzonych modyfikacji związków frazeologicznych*, w: *Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej*, red. M. Basaj i D. Rytel, Wrocław 1988, s. 143–163.

⁶ *Ibidem*, s. 149; A. Markowski, *Kultura języka polskiego. Teoria. Zagadnienia leksykalne*, Warszawa 2012, s. 249–251; S. Bąba, *Innowacje frazeologiczne i kryteria ich oceny*, w: *Aktualne problemy kultury języka*, red. A. Furdal, Zielona Góra 1991, s. 25–34; *idem*, *Innowacje frazeologiczne – analiza, kryteria oceny*, „Poradnik Językowy” 1995, z. 4, s. 21–29.

⁷ W. Furman, *Nagłówek*, w: *Słownik terminologii medialnej*, red. W. Pisarek, Kraków 2006, s. 127.

⁸ J. Bartmiński, S. Niebrzegowska-Bartmińska, *Tekstologia*, Warszawa 2009, s. 221–225; J. Fras, *Dziennikarski warsztat językowy*, Wrocław 1999, s. 105–111; M. Wojtak, *Analiza gatunków prasowych. Podręcznik dla studentów dziennikarstwa i kierunków pokrewnych*, Lublin 2010, s. 19–22; B. Ostromęczka-Frączak, „Co sejm pichci”, czyli o niekonwencjonalności nagłówków w „Gazecie Wyborczej”, w: *Humor i karnawalizacja we współczesnej komunikacji językowej*, red. J. Mazur, M. Rumińska, Lublin 2007, s. 51–60; B. Ostromęczka-Frączak, *Sprzedaż języka w nagłówkach „Gazety Wyborczej”*, w: *W kręgu wiernej mowy*, red. M. Wojtak, M. Rzeszutko, Lublin 2004, s. 113–125; M. Wójcicka, *Tytuł a stylowo-gatunkowe zróżnicowanie tekstu*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska” 2006, vol. XXIV, s. 113–146.

⁹ Informacje o formach i znaczeniach bazowych frazeologizmów pochodzą z *Wielkiego słownika języka polskiego PAN*, red. P. Żmigrodzki (www.wsjp.pl) [dostęp: październik 2019–czerwiec 2020], chyba że zaznaczono inaczej).

Klasyfikacja formalna innowacji frazeologicznych

Analizowane przeze mnie innowacyjne aktualizacje w nagłówkach prasowych reprezentują tylko jedną nadrzędną kategorię formalną wyróżnioną przez Bąbę – **innowacje modyfikujące**; nie ma wśród nich żadnego przykładu innowacji uzupełniającej oraz rozszerzającej. Ich zróżnicowanie kwalitatywne i kwantytatywne przedstawia się następująco: **innowacje rozwijające** – 1 przykład, **innowacje skracające** – 2 przykłady, **innowacje wymieniałające** – 35 przykładów (30 pojedynczych, w tym 8 synonimicznych, 22 niesynonimiczne i 5 podwójnych), **innowacje regulujące** – 8 przykładów (3 fleksyjne i 5 słowotwórczych), **innowacje mieszane** – 14 przykładów (4 skracająco-rozwijające, 4 skracająco-wymieniające, 3 skracająco-regulujące i 3 innych rodzajów).

1. Innowacje rozwijające

Innowacje rozwijające powstają „w wyniku uzupełnienia składu leksykalnego danej jednostki frazeologicznej nowymi komponentami”¹⁰. W zgromadzonym przeze mnie materiale występuje tylko jedna taka modyfikacja: „Pan (od) życia i śmierci” (11/2018: 58).

Podstawą tej innowacyjnej aktualizacji frazeologizmu jest idiom *pan życia i śmierci* o znaczeniu ‘osoba posiadająca nieograniczoną władzę nad kimś’. Powstała ona w następujący sposób: autor nagłówka prasowego uzupełnił związek frazeologiczny przymkiem *od* umieszczonym w nawiasie po komponencie-ośrodku *pan* (jest to konwencjonalny rodzaj gry graficznej). To przekształcenie subtelnie zmienia formę związku frazeologicznego, ale istotnie wpływa na jego treść, ponieważ przywołuje inne znaczenie leksemu *pan* – ‘nauczyciel, naukowiec’. W tym kontekście dochodzi do swoistego współwystępowania obu treści semantycznych wyrazu – w nagłówku mowa o ‘człowieku, który badając tajemnice życia i śmierci, wstępuje na pozycję osoby mającej niemal nieograniczoną władzę’.

Prawdopodobnie przyczyną tak niskiej frekwencji innowacji rozwijających w zebranych materiale jest pożądana bardzo ograniczona długość tytułu tekstu dziennikarskiego. Nagłówek zazwyczaj składa się maksymalnie z kilku wyrazów, więc zwiększanie tej liczby przez uzupełnianie składu leksykalnego frazeologizmu nie jest wskazane ze względu na małą atrakcyjność przydługich tekstów tego typu.

¹⁰ S. Bąba, *Innowacje frazeologiczne współczesnej polszczyzny*, s. 51.

2. Innowacje skracające

Innowacje skracające powstają „w wyniku uszczuplenia składu leksykalnego danej jednostki frazeologicznej”¹¹. W analizowanym materiale ten typ modyfikacji frazeologizmów reprezentują tylko dwa nagłówki prasowe: „Z prądem i pod prąd” (32/2018: 40) oraz „Ślub na wodzie pisany” (6/2020: 52).

Pierwsza innowacja frazeologiczna dotyczy zwrotu *ktoś płynie z prądem* o znaczeniu ‘ktoś podporządkowuje się powszechnie obowiązującym modom, tendencjom lub poglądom’. Modyfikacja frazeologizmu polega na uszczupleniu go o komponent *płynąć* oraz konotowanego przez niego wykonawcę czynności. Dodatkowo na zasadzie regularnego zestawienia połączono za pomocą parataktycznego spójnika *i* tak skrócony idiom z wyrażeniem określającym (frazą przysłówkową) *pod prąd* o znaczeniu ‘odwrotnie niż wszyscy i wbrew temu, co nakazywałyby okoliczności’. Tym sposobem uzyskuje się efekt płynnego przejścia między dwoma określeniami o charakterze adverbialnym.

Drugie przekształcenie frazeologiczne wiąże się z adiektywnym idiomem *palcem/patykiem na/po wodzie pisany* o znaczeniu ‘bardzo niepewny i raczej nie mający szans się wydarzyć’. Mechanizm tej modyfikacji frazeologizmu jest następujący: jego skład leksykalny został uszczuplony o wariantywny komponent *palcem/patykiem*, a tak skrócony związek dodano jako określnik adnominalny do wyrazu *ślub*. Należy przy tym zaznaczyć, że zmiana w strukturze frazeologizmu jest słabo uzasadniona funkcjonalnie (nie jest wyrazista, nie wiąże się z przekształceniami semantycznymi).

3. Innowacje wymieniające

Bąba zdefiniował innowacje wymieniające jako te, które „powstają w wyniku wymiany komponentu na jakiś inny wyraz”¹². W zebranych przeze mnie zbiorze 60 modyfikacji frazeologizmów w nagłówkach prasowych innowacje tego typu stanowią ponad połowę (35 przykładów), a zatem są największą grupą wyróżnioną na podstawie kryterium formalnego, co koresponduje z wynikami badań innych językoznawców¹³. Z powodu dużej liczby omawianych przekształceń dokonałem podziału na innowacje poje-

¹¹ *Ibidem*, s. 49.

¹² *Ibidem*, s. 54.

¹³ J. Stawnicka, *Innowacje frazeologiczne we współczesnych nagłówkach prasowych*, w: *Język trzeciego tysiąclecia*, t. 1, red. G. Szpila, Kraków 2000, s. 207–214.

dyncze (30) oraz podwójne (5). Pierwsza grupa obejmuje z kolei innowacje wymieniające a) z nowym składnikiem mieszczącym się w tym samym polu leksykalnym, co wymieniany komponent (8 przekształceń), oraz b) te, w których znaczenia obu elementów (nowego i starego) nie mają wspólnych cech semantycznych (22 przekształcenia).

3.1. Innowacje pojedyncze

3.1.1. Nowy składnik należy do pola semantycznego starego komponentu

Ten typ przekształceń formalnych ilustrują następujące przykłady: „Sądny tydzień” (26/2018: 10), „Skóra i ości” (29/2019: 31), „Teatr dwóch aktorów” (28/2018: 42), „Manna dla nieba” (38/2018: 12), „Krzemowa kurtyna” (1/2019: 48), „Kaszanka wyborcza” (5/2020: 42), „Tajemnice altany” (38/2019: 64) oraz „Tajemnice kawerny” (46/2019: 42).

Pierwsze dwie modyfikacje frazeologizmów to wynik przekształceń na płaszczyźnie fonetycznej. Ich podstawą są wyrażenia *sądny dzień* o znaczeniu ‘dzień, w którym dzieje się coś niekorzystnego, a nawet strasznego lub panuje nieznośne zamieszanie spowodowane natłokiem wydarzeń’ oraz *skóra i kości* ‘ktoś bardzo chudy i zwykle mizerny’. W pierwszym przypadku nadrzędny komponent rzeczownikowy *dzień* został wymieniony na bardzo podobny pod względem fonetycznym leksem *tydzień*, a w drugim – składnik *ości* na niemal identyczny formalnie wyraz w liczbie mnogiej *kości*. Omówione zabiegi wywołują efekt żartobliwy.

Z kolei nagłówki prasowe „Teatr dwóch aktorów” oraz „Manna dla nieba” łączą się z idiomami *teatr jednego aktora* o znaczeniu ‘działanie, w którym jedna osoba dominuje nad innymi z powodu swoich umiejętności, talentu czy charyzmy’ oraz *manna z nieba* ‘coś dobrego, co otrzymaliśmy nieoczekiwanie i bez żadnego wysiłku’. W pierwszej aktualizacji liczebnik *jeden* zastąpiono innym – *dwaj*, mechanizm drugiej natomiast polega na zamianie przyimków: *z* – *dla*. Obie służą dostosowaniu znaczenia stałego związku wyrazowego do treści artykułu.

Podstawę dwóch następnych przykładów, czyli tytułów „Krzemowa kurtyna” i „Kaszanka wyborcza”, stanowią frazeologizmy *żelazna kurtyna* ‘symboliczna bariera, jaka dzieliła kraje socjalistyczne i kapitalistyczne w Europie w okresie od końca drugiej wojny światowej do lat 1989–1990’ oraz *kielbasa wyborcza*, czyli ‘obietnica składana w trakcie kampanii wyborczej, która po wygranej nie jest dotrzymywana’. Pierwsza innowacja wiąże się z wymianą podrzędnego komponentu przymiotnikowego *żelazny* na leksem *krzemowy*,

druga to zastąpienie nadrzędnego składnika rzeczownikowego: *kaszanka* zamiast *kielbasa*. W obu przypadkach zabiegi te pełnią funkcję kontekstową.

Dwie ostatnie innowacje frazeologiczne dotyczą idiomu *tajemnice alkow* o znaczeniu ‘szczegóły czyjegoś życia erotycznego’¹⁴. Formalny mechanizm modyfikacji frazeologizmu jest w zasadzie identyczny: w pierwszym przykładzie komponent *alkowa* został zastąpiony leksemem *altana*, a w drugim – wyrazem *kawerna*. Oba nowe składniki mieszczą się w polu leksykalnym nazw zamkniętych pomieszczeń. Celem tych przekształceń jest taka zmiana ich treści semantycznej, by znaczenie nagłówka było spójne z tematem artykułu; dodatkowo pierwsza z nich ma wywołać efekt humorystyczny.

3.1.2. Nowy składnik nie należy do pola semantycznego starego komponentu

Z kolei do drugiej grupy frazeologicznych innowacji wymienianych należą następujące 22 przykłady: „Docenci wzajemnej adoracji” (26/2018: 26), „Okno na Polskę” (38/2018: 86), „Orka na dyżurze” (41/2018: 28), „Wyścig cykorów” (47/2018: 48), „Słodka ruletka” (14/2019: 66), „Hulał noga, piekła nie ma” (17/18/2019: 58), „Dach niezgody” (23/2019: 82), „Katedry prawdy” (25/2019: 50), „Kardiologzy drugiego planu” (33/2019: 78), „PiS na wodę” (23/2018: 26), „Zlew krwi” (36/2018: 68), „Obraz nędzy i bogaczy” (41/2019: 96), „Ogniem i lemieszem” (50/2019: 60), „Lot w bok” (46/2018: 70), „Smok w bok” (13/2020: 67), „Z głową w chmurze” (5/2019: 37), „Człowiek z głową do dołu” (9/2020: 77), „Druga strona policzka” (37/2018: 22), „Druga strona tęczy” (26/2019: 22), „Po drugiej stronie plakatu” (39/2019: 12), „Po drugiej stronie krzywej” (17/2020: 16), „Po drugiej stronie wirusa” (20/2020: 42).

Zbiór ten otwiera nagłówek prasowy „Docenci wzajemnej adoracji”. Jego podstawą jest wyrażenie rzeczownikowe *towarzystwo wzajemnej adoracji* o znaczeniu ‘zamknięta grupa osób dbających tylko o własne interesy, wzajemnie się popierających i schlebających sobie, która budzi niechęć mówiącego’. Sposób tego przekształcenia jest prosty: rzeczownik *towarzystwo*, będący ośrodkiem frazeologizmu, został wymieniony przez autora omawianego tytułu na leksem *docent* w mianowniku liczby mnogiej. Omawiane przykłady pełnią funkcję kontekstową.

Dwa dalsze przykłady stanowią innowacje frazeologiczne nawiązujące co prawda do różnych idiomów, ale o podobnej strukturze składniowej

¹⁴ A. Kłosińska, E. Sobol, A. Stankiewicz, *Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego PWN z przysłowiami*, Warszawa 2003, s. 3–4.

(rzeczownik + wyrażenie przyimkowe). Podstawą pierwszego nagłówka jest wyrażenie *okno na świat* o znaczeniu ‘to, co umożliwi nam zdobycie informacji o życiu i wydarzeniach w kraju i za granicą’, natomiast drugiego – *orka na ugorze* oznaczające ‘trudną pracę, nieprzynoszącą spodziewanych wyników’. W pierwszym przypadku autor podstawił nazwę własną *Polska* za rzeczownik pospolity *świat*, w drugim zaś – leksem *dyżur* za komponent *ugór*. Celem obu innowacji jest uzyskanie spójności między znaczeniem tytułu i tematyką artykułu.

Przejdźmy teraz do nagłówków „Wyścig cykorów”, „Słodka ruletka” oraz „Hulaj noga, piekła nie ma”. Łączą się one ze związkami 1) *wyścig szczurów* ‘beźmyślne, wyczerpujące i niekończące się dążenie do osiągnięcia sukcesu, polegające na ciągłej rywalizacji i nieustannym zwiększaniu wysiłku’, 2) *rosyjska ruletka* ‘sytuacja, w której człowiek podejmuje ryzykowną decyzję, nie będąc pewnym jej słuszności i wiele ryzykując, włącznie z utratą życia’ oraz 3) *hulaj dusza, piekła nie ma* ‘można robić, co się chce, bo nie obowiązują żadne ograniczenia ani zakazy’. Komponenty, które uległy wymianie, to: *szczury* (na *cykory*), *rosyjski* (na *słodki*) oraz *dusza* (na *noga*). Omawiane przekształcenia pociągają za sobą odpowiednie zmiany semantyczne i służą zharmonizowaniu znaczenia tytułów oraz treści artykułów.

Następna grupa nagłówków prasowych – „Dach niezgody”, „Katedry prawdy” oraz „Kardiolog drugiego planu” – składa się z podobnych pod względem składniowym (struktura rzeczownik w mianowniku + rzeczownik w dopełniaczu) innowacji frazeologicznych. Pierwszy przykład dotyczy związku *kość niezgody* ‘przyczyna konfliktu’, drugi – idiomu *chwila prawdy* ‘sytuacja, w której ktoś sprawdza swoje kompetencje w danej dziedzinie’, a trzeci – wyrażenia *mistrz drugiego planu* ‘aktor znakomicie odgrywający role drugoplanowe lub epizodyczne’. W dwóch pierwszych przypadkach wymieniono ośrodki *kość* oraz *chwila* na odległe znaczeniowo leksemy *dach* i *katedra* w liczbie mnogiej; w trzecim przypadku zastąpiono człon konstytuujący *mistrz* formą *kardiolog*. Wszystkie aktualizacje pełnią funkcję kontekstową.

Kolejna grupa sześciu modyfikacji frazeologizmów („PiS na wodę”, „Zlew krwi”, „Obraz nędzy i bogaczy”, „Ogniem i mieczem”, „Lot w bok”, „Smok w bok”) obejmuje upodobnienia frazeologiczne. Nawiązują one odpowiednio do następujących wyrażen 1) *pic na wodę* ‘to, o czym mowa, jest w opinii mówiącego oszustwem, kłamstwem lub zmyśleniem’, 2) *zew krwi* ‘poczucie więzi rodzinnej, narodowej lub wynikającej z przynależności do jakiejś wspólnoty, organizacji’, 3) *obraz nędzy i rozpacz* ‘o kimś albo o czymś, co znajduje się w bardzo złym stanie i jest to wyraźnie widoczne na zewnątrz’, 4) *ogniem i mieczem* ‘pałac i zabijając’, 5) *skok w bok* ‘zdrada

małżeńska, zwykle jednorazowa i nieprzeradzająca się w dłuższy romans’ (dwa ostatnie przykłady). Pod względem formalnym można je scharakteryzować w taki sposób: w pierwszym przykładzie wymieniono nadrzędny rzeczownik *pic* na skrótowiec *PiS*, w drugim – komponent *zew* na *zlew*, w trzecim – składnik *rozpaczy* na *bogaczy*, w czwartym – leksem *miecz* na *lemiesz*, a w piątym i szóstym – wyraz *skok* na słowa *lot* i *smok*. Wszystkie omówione przekształcenia pełnią przy tym jednocześnie dwie funkcje: kontekstową (z powodu dużej różnicy semantycznej między wymienianymi członami i ich podstawami) oraz humorystyczną (tutaj przyczyną jest paronimia zamienianych elementów).

Podstawą nagłówków prasowych „Człowiek z głową w chmurze” oraz „Człowiek z głową do dołu” jest natomiast idiom z *głową w chmurach* o znaczeniu ‘marzący i niezainteresowany sprawami realnymi, praktycznymi’. Wymiana leksykalna polega na zastąpieniu podrzędnego rzeczownikowego komponentu *chmura* innym znaczeniem tego samego leksemu polisemicznego¹⁵ w formie liczby pojedynczej (w pierwszym przykładzie) oraz wyrażeniem przyimkowym *do dołu* (w drugim).

Dwie następne innowacje – „Druga strona tęczy” i „Druga strona policzka” – również łączą się z jednym frazeologizmem – wyrażeniem *druga strona medalu* o znaczeniu ‘drugi, przeciwny aspekt jakiegoś zagadnienia’. Dwukrotnie dochodzi tu do wymiany ostatniego komponentu *medal*: na rzeczownik *tęcza* (w pierwszym nagłówku) oraz *policzek* (w drugim). Lektura tekstu z drugą modyfikacją w tytule pozwala zauważyć, że jej wyraźnym „tłem frazeologicznym” pozostaje zwrot *ktoś nadstawił drugi policzek*, czyli ‘ktoś został skrzywdzony lub upokorzony, ale nie zamierza się bronić albo mścić’. Obie zmiany pełnią funkcję kontekstową.

Bazą dla ostatnich trzech przekształceń formalnych frazeologizmów („Po drugiej stronie plakatu”, „Po drugiej stronie krzywej”, „Po drugiej stronie wirusa”) jest natomiast wyrażenie określające *po drugiej stronie barykady* o znaczeniu ‘w gronie osób wyznających określone poglądy i zajmujących określone stanowiska, odmienne niż ludzie z innej grupy, o przeciwnych poglądach’. Mechanizm tych innowacyjnych użyciu związku jest w zasadzie identyczny: we wszystkich trzech przypadkach, ostatni, podrzędny rzeczow-

¹⁵ Ścisłej mówiąc, znaczenie ‘widoczne na niebie skupisko pary wodnej, z którego pochodzą różne opady atmosferyczne’, stanowiące motywację semantyczną związku frazeologicznego, zostało zastąpione przez użycie techniczne ‘Internet jako miejsce, w którym – zamiast na komputerach i serwerach będących własnością danej osoby lub firmy – są składowane dane i umieszczone jest oprogramowanie, z którego dana osoba korzysta przy pracy’ (definicje za WSJP PAN).

nik *barykada* został zastąpiony przez autorów odpowiednio leksemami *plakat*, *krzywa* oraz *wirus*. Wszystkie wymiany leksykalne pociągają za sobą stosowne przesunięcia semantyczne. Służą dostosowaniu znaczenia frazeologizmu do treści artykułu, są zatem uzasadnione funkcjonalnie.

3.2. Innowacje podwójne

W przypadku pięciu przykładów doszło jednocześnie do wymiany dwóch komponentów w stosunku do wersji kanonicznej frazeologizmów. Chodzi o następujące nagłówki prasowe: „Zjeść rybę i mieć rybę” (51/52/2018: 52), „Głowa psuje się od ryby” (3/2020: 28), „Po wężyku do butli” (4/2019: 40), „Sztuka jednego widza” (21/2019: 92), „Kampania jednego kandydata” (15/2020: 22).

Tytuł „Zjeść rybę i mieć rybę” wiąże się z frazeologizmem *ktoś zjadł ciastko i ma ciastko* o znaczeniu ‘ktoś zdobył coś lub dokonał czegoś, a jednocześnie nie stracił przy tym nic i nie poniósł żadnych tego kosztów’. Dwukrotnie występujący w nim komponent *ciastko* został w tej aktualizacji zastąpiony wyrazem *ryba*, przy czym obie wymiany mają na celu dostosowanie znaczenia frazeologizmu do kontekstu (treści artykułu).

W następnym przykładzie podstawą innowacji frazeologicznej jest fraza *Ryba psuje się od głowy* o znaczeniu ‘zepsucie wśród kierownictwa prowadzi do demoralizacji i upadku jakiejś instytucji’. Bardzo ciekawy jest jej mechanizm: wymieniono komponent *ryba* na *głowa*, a komponent *głowa* na *ryba*. Doszło więc do swoistej zamiany leksykalnej obu nominalnych składników tej frazy. Z jednej strony pełni ona funkcję kontekstową, a z drugiej – jest bardzo atrakcyjna dla odbiorcy (przyciąga uwagę).

Trzecia innowacyjna aktualizacja („Po wężyku do butli”) dotyczy idiomu *po nitce do kłębka* o znaczeniu ‘poprzez cierpliwe poznawanie kolejnych wiążących się ze sobą szczegółów’. Polega na tym, że jednocześnie wymienione zostały dwa składniki związku: komponent *nitka* na rzeczownik *wężyk*, a *kłębek* na *butla*. Warto zauważyć, że innowacja frazeologiczna zachowała przy tym schemat składniowy idiomu (po + czymś + do + czegoś) oraz jego porządek semantyczny: pierwszy człon nominalny oznacza coś cienkiego (zdrobnienie), a drugi – coś dużego. Jej celem jest zharmonizowanie znaczenia idiomu z tematyką artykułu prasowego.

Czwarta podwójna innowacja wymieniająca ma związek z frazeologizmem *teatr jednego aktora*, co oznacza ‘działanie, w którym jedna osoba dominuje nad innymi z powodu swoich umiejętności, talentu czy charyzmy’. Jej autor jednocześnie zastąpił komponent *teatr* rzeczownikiem *sztuka*,

a komponent *aktor* – rzeczownikiem *widz*, tworząc w ten sposób nagłówek „Sztuka jednego widza”. Zmiana ta jest bardzo czytelna: schemat składniowy pozostał identyczny, składniki *teatr* i *sztuka* odnoszą się do podobnych zjawisk, a człony *aktor* i *widz* – do osób z nimi związanych. Innowacja pełni funkcję kontekstową.

To samo wyrażenie jest podstawą ostatniego nagłówka prasowego („Kampania jednego kandydata”). Mechanizm modyfikacji jest tu następujący: jej autor wymienił jednocześnie dwa komponenty: *teatr* na *kampania* i *aktor* na *kandydat*. Choć ze struktury frazeologizmu pozostał jedynie składnik *jeden*, relacja łącząca jej postać kanoniczną i innowacyjną jest bardzo czytelna z powodu ścisłego zachowania schematu składniowego i podobieństwa semantycznego nowych komponentów. Przekształcenie służy dostosowaniu znaczenia frazeologizmu do kontekstu (tematyki artykułu).

4. Innowacje regulujące

Innowacje regulujące polegają na tym, że „znosi się ograniczenia w zakresie form fleksyjnych komponentu, jego struktury słowotwórczej, a także odpowiednio modyfikuje się schematy syntaktyczne frazeologizmów”¹⁶. W badanym materiale ten typ formalnego przekształcenia reprezentuje 8 przykładów. Można je z kolei podzielić na dwie podgrupy, wyodrębniając 3 innowacje fleksyjne oraz 5 innowacji słowotwórczych¹⁷.

4.1. Innowacje fleksyjne

Innowacje regulujące w zakresie fleksji polegają na zmianie wartości kategorii fleksyjnych z normatywnych na inne niż normatywne (stereotypowe). W analizowanym materiale reprezentują je trzy przykłady: „Kropla wydrążyła skałę” (12/2018: 44), „Napęd na błędne koła” (24/2018: 28) oraz „Gwoździe do trumny?” (29/2018: 44).

¹⁶ S. Bąba, *Innowacje frazeologiczne współczesnej polszczyzny*, s. 60.

¹⁷ Warto w tym miejscu zaznaczyć, że niektóre formy wyrazowe są odmiennie interpretowane przez różnych badaczy, przez co te same przekształcenia mogą być inaczej kategoryzowane lub nawet w ogóle niezaliczane do użyc przekraczających normę, por. M. Bańko, *Wykłady z polskiej fleksji*, Warszawa 2002, s. 18–19. Dla uniknięcia nieporozumień w kwestiach spornych przyjmuję **interpretację słowotwórczą**: regularne rzeczowniki odczasownikowe, imiesłowy przymiotnikowe oraz formy stopnia wyższego i najwyższego traktuję jako regularne derywaty od czasownikowych podstaw słowotwórczych, a nie jako jednostki mieszczące się w werbalnym paradygmacie fleksyjnym.

Podstawą pierwszej innowacji regulującej jest fraza *kropla drąży skalę* o znaczeniu ‘nawet niewielkie działania, regularnie powtarzane, przynoszą spektakularne efekty’. Istota zabiegu polega na tym, że czasownik niedokony *drążyć* w czasie teraźniejszym zmieniono na jego odpowiednik aspektowy – czasownik dokonany *wydrążyć* w czasie przeszłym. Myślę, że przekształcenie to służy zwiększeniu ekspresji frazeologizmu.

Drugi przykład wiąże się z wyrażeniem *błędne koło* ‘nieprzerwany ciąg niekorzystnych zjawisk lub sytuacji, które wzajemnie się wywołują i w związku z tym okresowo powtarzają, co uniemożliwia zmianę’. Modyfikacja pod względem formalnym to zmiana wartości kategorii fleksyjnej liczby z pojedynczej (*błędne koło*) na mnogą (*błędne koła*). Dochodzi do niej także modyfikacja semantyczna – pod wpływem słowa *napęd* zaktualizowany frazeologizm występuje jednocześnie w dwóch znaczeniach: dosłownym i przenośnym.

Ostatnie analizowane przekształcenie fleksyjne („Gwoździe do trumny?”) powieliła wymieniony powyżej zabieg formalny. Dotyczy wyrażenia rzeczownikowego *gwoździe do trumny* ‘czynnik będący przyczyną ostatecznej klęski kogoś lub czegoś’, w którym zmieniono wartość kategorii fleksyjnej nadrzędnego nominalnego komponentu z normatywnej liczby pojedynczej (*gwoździe*) na nienormatywną we frazeologizmie liczbę mnogą (*gwoździe*). Modyfikacja pełni funkcję kontekstową, a także zwiększa ekspresję tytułu.

4.2. Innowacje słotwórcze

Regulujące innowacje słotwórcze polegają z kolei na zniesieniu ograniczeń w zakresie struktury słotwórczej komponentu frazeologizmu. Ten typ zmiany formalnej można zidentyfikować w następujących 5 nagłówkach prasowych: „Kiełbasa przedwyborcza” (30/2018: 18), „Wyjście po angielsku” (2/2020: 24), „Zostawione na lodzie” (29/2018: 92), „Podcięte skrzydła” (43/2019: 32) oraz „Ustawieni do pionu” (34/2019: 66).

Pierwszy dotyczy wyrażenia *kiełbasa wyborcza* ‘obietnica składana w trakcie kampanii wyborczej, która po wygranej nie jest dotrzymywana’. Zmiana struktury słotwórczej frazeologizmu wiąże się z tym, że normatywny przymiotnik *wyborczy* był motywowany przez wyraz *wybory*, a podstawę nowego komponentu stanowi wyrażenie przyimkowe *przed wyborami*. Jej celem jest dostosowanie znaczenia frazeologizmu do kontekstu – w artykule poruszono zagadnienie prekampanii wyborczej.

Przejdźmy do nagłówka prasowego „Wyjście po angielsku”. Jego podstawą jest zwrot *ktoś wyszedł po angielsku* o znaczeniu ‘ktoś wyszedł bez po-

żegnania, niepostrzeżenie'¹⁸. Mechanizm modyfikacji frazeologizmu można przedstawić tak: nadrzędny komponent werbalny *wyjsć* został zastąpiony derywowanym od niego rzeczownikiem odczasownikowym *wyjscie*. Mamy tu zatem do czynienia ze zniesieniem normatywnych ograniczeń w zakresie struktury słotwórczej związku frazeologicznego, ponieważ nowy człon jest regularnym derywatem transpozycyjnym.

Trzy następne innowacje słotwórcze łączy istota przekształcenia formalnego. Nagłówki „Zostawione na lodzie”, „Podcięte skrzydła” oraz „Ustawieni do pionu” nawiązują odpowiednio do zwrotów: *ktoś zostawił kogoś na lodzie* ‘ktoś zostawił kogoś samemu sobie w trudnej sytuacji’, *ktoś podcina skrzydła komuś* ‘ktoś lub coś sprawia, że wskazana osoba traci możliwość lub zapął do realizacji ambitnych planów’ i *ktoś postawił do pionu kogoś* ‘ktoś spowodował, że jakaś osoba przestała się źle zachowywać’. We wszystkich przypadkach mamy do czynienia z przekroczeniem normatywnych ograniczeń słotwórczych: od czasowników, które stanowią ośrodki przywołanych idiomów (*zostawić, podciąć, postawić*), autorzy nagłówków prasowych derywowali regularnie imiesłowy przymiotnikowe bierne (*zostawiony, podcięty, ustawiony*). W ostatnim przykładzie ponadto doszło wcześniej do zmiany prefiksu z *po-* (*po-stawić*) na *u-* (*u-stawić*); można więc powiedzieć, że jest to podwójna innowacja w zakresie słotwórstwa. Celem trzech ostatnich przekształceń jest nadanie tytułom pożądaney w nich postaci nominalnej.

5. Innowacje mieszane

W analizowanym materiale występują nie tylko modyfikacje jednopłaszczyznowe, lecz także innowacje mieszane, czyli łączące różne typy transformacji formalnych (14 przykładów). Można wśród nich wydzielić 4 podgrupy: innowacje skracająco-rozwijające (3 przekształcenia), innowacje skracająco-wymieniające (4), innowacje skracająco-regulujące (3) i inne (4).

5.1. Innowacje skracająco-rozwijające

Innowacje skracająco-rozwijające polegają na jednoczesnym uszczupleniu składu leksykalnego frazeologizmu oraz uzupełnieniu go o nowy komponent. Taki zabieg można by czasami zinterpretować też jako zastąpienie składnika związku frazeologicznego innym wyrazem, ale uznaję tu, że lekiem należący do innej części mowy niż kanoniczna jednostka powinien być

¹⁸ A. Kłosińska, E. Sobol, A. Stankiewicz, *op.cit.*, s. 4.

postrzegany jako element nowy, nieprzewidziany w strukturze składniowej idiomu. Przyjmując taką interpretację, zaliczam do tej grupy trzy przykłady: „Na skróty donikąd” (39/2018: 38), „Jazda z prądem” (21/2018: 68) oraz „Droga na manowce” (30/2018: 36).

Pierwsza aktualizacja dotyczy frazeologizmu *droga na skróty* ‘łatwiejszy i szybszy, choć uważany za niewłaściwy, sposób osiągnięcia celu’, druga – zwrotu *ktoś płynie z prądem* ‘ktoś podporządkowuje się powszechnie obowiązującym modom, tendencjom lub poglądom’, trzecia – idiomu *ktoś zszedł na manowce* ‘ktoś zaczął postępować niemoralnie’. Istota tych innowacji frazeologicznych polega na tym, że z jednej strony usunięto z nich odpowiednio komponenty *droga*, *płynąć* i *zejść* (oraz konotowanych przez te dwa czasowniki wykonawców czynności), a z drugiej – dodano do ich składu leksykalnego wyrazy *donikąd*, *jazda* oraz *droga*.

5.2. Innowacje skracająco-wymieniające

Innowacje skracająco-wymieniające to jednoczesne uszczuplenie składu leksykalnego frazeologizmu oraz wymiana któregoś komponentu na inny wyraz (reprezentujący tę samą część mowy). Zjawisko to ilustrują następujące modyfikacje: „Złote w błoto” (50/2018: 31), „Na ostrzu płozy” (8/2019: 68), „Na lasce losu” (10/2020: 62) oraz „Jak słoń z kotem” (14/2020: 22).

Omawiane przekształcenia formalne wiążą się ze zwrotami *ktoś wyrzucił pieniądze w błoto* ‘ktoś wydał pieniądze na rzeczy niepotrzebne lub z dużą stratą’, *ktoś postawił sprawę na ostrzu noża* ‘ktoś zdecydowanie zażądał ostatecznego rozwiązania jakiejś kwestii’, *ktoś został na lasce losu* ‘ktoś znalazł się w sytuacji, w której nie może liczyć na niczyją pomoc’ oraz *ktoś żyje jak pies z kotem* ‘ktoś kłóci się i nie lubi się z kimś’. Z jednej strony usunięto z nich odpowiednio nadrzędne werbalne komponenty *wyrzucić*, *postawić sprawę*, *zostać* i *żyć* (oraz konotowanych przez nie wykonawców czynności), z drugiej – zastąpiono składniki *pieniądze*, *nóż*, *laska* i *pies* leksemami *złote*, *płozą*, *laska* oraz *słoń* (reprezentującymi tę samą część mowy, co ich kanoniczne odpowiedniki).

5.3. Innowacje skracająco-regulujące

Innowacjami skracająco-regulującymi nazywamy te, w których jednocześnie uszczuplono skład leksykalny frazeologizmu oraz zniesiono ograniczenia w zakresie form fleksyjnych komponentu lub jego struktury słotwórczej (w analizowanym materiale brak zmian w zakresie skład-

ni). Zjawisko to ilustrują następujące przykłady: „Dzielenie na czworo” (17/18/2018: 99), „Na wodzie pisanie” (29/2018: 38) oraz „Strzał w stopę” (48/2019: 30).

Badane modyfikacje łączą się z następującymi trzema frazeologizmami: *ktoś dzieli włos na czworo* ‘ktoś analizuje coś zbyt szczegółowo’, *palcem/patykiem na/po wodzie pisany* ‘bardzo niepewny i raczej niemający szans się wydarzyć’, *ktoś strzelił sobie w stopę* ‘ktoś, działając nierozważnie, sam sobie zaszkodził’. Autorzy cytowanych nagłówków prasowych z jednej strony usunęli ze związków komponenty *włos*, *palcem/patykiem* i *sobie*, z drugiej zaś – derywowali od czasowników *dzielić* i *strzelić* rzeczowniki *dzielenie* oraz *strzał*, imiesłów przymiotnikowy *pisany* jeden z nich zamienił zaś na gerundium *pisanie*.

5.4. Inne innowacje mieszane

Połączyłem w tej grupie różne niejednolite pod względem formalnym przykłady, które nie mieściły się w obrębie powyższych kategorii. Są to następujące nagłówki prasowe: „Wielkie oczy strachu” (5/2018: 65), „Dzieci wylane z kąpielą” (20/2020: 45), „Lanie wody” (31/2019: 32), „Zabawa w KORka i myszkę” (20/2020: 61).

Pierwsze dwa przykłady są dość podobne pod względem mechanizmu przekształcenia formalnego. Oba dotyczą konstrukcji werbalnych: pierwszy z nich – frazy *strach ma wielkie oczy* o znaczeniu ‘pod wpływem strachu ludzie wyolbrzymiają niebezpieczeństwo’, drugi – zwrotu *ktoś wylał dziecko z kąpielą*, czyli ‘ktoś, chcąc usunąć negatywne aspekty jakiejś sytuacji, zastosował zbyt radykalne środki i usunął także pozytywne skutki tej sytuacji’. Ich autorzy dokonali nominalizacji tych konstrukcji (przez usunięcie członu *mieć* oraz utworzenie imiesłowu przymiotnikowego), a także podnieśli strukturalne dopełnienia bliższe do rangi nadrzędnych członów składowych (*wielkie oczy*, *dziecko wylane*). Dodatkowo w drugim przypadku doszło do zmiany normatywnej liczby pojedynczej rzeczownika *dziecko* na nienormatywną liczbę mnogą.

Dwie następne innowacje mają z kolei charakter regulująco-wymieniający. W ich przypadku przekształcono zwroty *ktoś leje wodę* ‘ktoś mówi lub pisze dużo, ale nie na temat’ oraz *ktoś bawi się w kotka i myszkę* ‘ktoś się z kimś drażni lub kogoś zwodzi’. Od nadrzędnych czasowników *lać* oraz *bawić się* derywowano rzeczowniki odsłowne *lanie* i *zabawa*, a nominalne komponenty *woda* i *myszka* zastąpiono bardzo podobnymi pod względem fonetycznym leksemami *wóda* i *KOREk* (na zasadzie upodobnienia frazeo-

logicznego). Zarówno obie modyfikacje regulująco-wymieniające, jak i zdecydowana większość analizowanych wyżej innowacji skracająco-rozwijających, skracająco-wymieniających oraz skracająco-regulujących pełnią funkcje kontekstową czy nominalizującą.

Klasyfikacja semantyczna innowacji frazeologicznych

Modyfikacja znaczeniowa związku frazeologicznego to według Majkowskiej „każda taka zmiana treści tego związku (...), która prowadzi do zachwiania idiomatyczności z[wiązku] f[razeologicznego], wyrażającej się najczęściej osłabieniem metaforyczności i (lub) odżyciem jego znaczenia dosłownego”¹⁹. Korzystając z tej definicji i nieznacznie zmieniając klasyfikację semantyczną innowacji frazeologicznych autorstwa badaczki, postanowiłem wyróżnić 6 typów zmian treści w analizowanym przeze mnie materiale: 1) **zamierzoną dwuznaczność** (14 przykładów), 2) **modyfikację antonimiczną** (3 przykłady), 3) **uszczegółowienie/konkretyzację treści związku** (38 przykładów), 4) **aluzje frazeologiczne** (2 przykłady), 5) **zmiany wartości kategorii fleksyjnej i struktury słowotwórczej** (7 przykładów), 6) **inne przekształcenia semantyczne** (4 przykłady).

1. Zamierzona dwuznaczność

Celem zmian formalnych w przypadku tego typu modyfikacji semantycznej jest „gra znaczeń – dosłownego i metaforycznego”²⁰. Do tej kategorii można zaliczyć następujące 14 przykładów badanych przeze mnie innowacji: „Pan (od) życia i śmierci” (11/2018: 58), „Z głową w chmurze” (5/2019: 37), „Napęd na błędne koła” (24/2018: 28), „Zlew krwi” (36/2018: 68), „Lot w bok” (46/2018: 70), „Hulaj noga, piekła nie ma” (17/18/2019: 58), „Lanie wody” (31/2019: 32), „PiS na wodę” (23/2018: 26), „Na lasce losu” (10/2020: 62), „Zabawa w KORka i myszkę” (20/2020: 61), „Jazda z prądem” (21/2018: 68), „Na wodzie pisanie” (29/2018: 38), „Droga na manowce” (30/2018: 36), „Strzał w stopę” (48/2019: 30).

¹⁹ Artykuł Majkowskiej omawia materiał głównego tekstu felietonów, więc kategorie przez nią wyróżnione mogą nie dawać się idealnie wykorzystać do charakterystyki języka nagłówków prasowych, niemniej perspektywa analizy semantycznej modyfikacji frazeologizmów wydaje mi się na tyle celowa i ciekawa, że podjąłem próbę jej zastosowania.

²⁰ G. Majkowska, *op.cit.*, s. 154.

Przyjrzyjmy się pierwszemu z nich. Otóż wartość semantyczna nagłówka prasowego „Pan (od) życia i śmierci” ‘człowiek, który badając tajemnice życia i śmierci, wstępuje na pozycję osoby mającej niemal nieograniczoną władzę’ (por. wcześniejsze uwagi) wynika z gry (interakcji) dwóch znaczeń. Pierwsze stanowi treść frazeologizmu *pan życia i śmierci* ‘osoba posiadająca nieograniczoną władzę nad kimś’, a drugie – sens dosłowny centralnego komponentu werbalnego *pan* ‘nauczyciel, naukowiec’ (por. *pan od geografii, pan od chemii*), który odżywa z powodu parentetycznego dodania przyimka *od*. Ten właśnie zabieg w atrakcyjny sposób zmusza odbiorcę do szukania nowego znaczenia (interpretacji) całego nagłówka, ponieważ nie sprowadza się ono do żadnej z bazowych wartości semantycznych.

Do pewnego stopnia podobnie można zinterpretować modyfikację frazeologizmu w nagłówku „Z głową w chmurze”, która odnosi się do frazy przymiotnikowej z *głową w chmurach* ‘marzący i niezainteresowany sprawami realnymi, praktycznymi’. Wymiana leksykalna komponentu *chmury* na *chmura* w znaczeniu ‘Internet jako miejsce, w którym –zamiast na komputerach i serwerach będących własnością danej osoby lub firmy – są składowane dane i umieszczone jest oprogramowanie, z którego dana osoba korzysta przy pracy’ przyczynia się do oddziaływania na siebie znaczenia dosłownego nowego komponentu i sensu przenośnego stałego związku wyrazowego. Tak wyłania się nowa jakość semantyczna – ‘w nierealnym z dzisiejszej perspektywy świecie zaawansowanej sztucznej inteligencji’.

Innowacje frazeologiczne w nagłówkach „Napęd na błędne koła”, „Zlew krwi”, „Lot w bok”, „Hulaj noga, piekła nie ma”, „Lanie wody” łączy następujący mechanizm defrazeologizacji: w każdym przykładzie przekształcenie formalne doprowadziło do wystąpienia w idiomie leksemu bliskiego semantycznie któremuś z komponentów postaci kanonicznej (w jej dosłownym znaczeniu). W ten właśnie sposób nowe w strukturze frazeologizmu wyrazy: *napęd, zlew*²¹, *lot, noga, woda* powodują odżycie w odbiorze nagłówka literalnego sensu słów: *koło, krew, skok, hulać, lać* i grę między nim oraz sensem metaforycznym stałego związku. W wyniku tego napięcia semantycznego powstają znaczenia nagłówków prasowych: ‘proces, którego siłą napędową jest mechanizm błędnego koła, czyli niemożliwe do przerwania wywołanie się niekorzystnych zdarzeń’, ‘metoda leczenia polegająca na upuszczeniu krwi’, ‘zdrada w związku dwóch ptaków’, ‘swawola użytkowników hulajnóg elektrycznych’ oraz ‘liczne głośne, ale mało wiarygodne obietnice legalizacji domowego wytwarzania alkoholu’.

²¹ W znaczeniu ‘zlewanie, zlanie, zlanie się’.

W ciekawy sposób znaczenia nowych komponentów leksykalnych tworzą napięcie semantyczne ze znaczeniami metaforycznymi frazeologizmów także w modyfikacjach „PiS na wodę”, „Na lasce losu”, „Zabawa w KORka i myszkę”. Odnoszą się one do idiomów *pic na wodę* ‘to, o czym mowa, jest w opinii mówiącego oszustwem, kłamstwem lub zmyśleniem’, *ktoś pozostał na lasce losu* ‘ktoś znalazł się w sytuacji, w której nie może liczyć na niczyją pomoc’ oraz *ktoś bawi się w kotka i myszkę* ‘ktoś się z kimś drażni lub kogoś zwodzi’. Można stwierdzić, że nowe w strukturach stałych związków leksemy *PiS*, *laska* oraz *KORek* niejako sugerują (na zasadzie skojarzenia) centralne elementy znaczeń innowacji frazeologicznych: ‘nierealne obietnice PiS-u związane z przyszłymi rachunkami za prąd’, ‘sytuacja emerytów szukających szczęścia w losowych grach hazardowych’ i ‘organizacja przez KOR uroczystości pogrzebowych opozycjonisty’.

Rozważmy ostatnią grupę przykładów, czyli nagłówki „Jazda z prądem”, „Na wodzie pisanie”, „Droga na manowce” i „Strzał w stopę”. Odczytanie znaczenia dosłownego jest w nich spowodowane nie tyle zmianą w strukturze formalnej bazowych frazeologizmów (ogólnie mówiąc, nowe komponenty są synonimami starych), ile umieszczeniem ich w odpowiednim kontekście. Czynnikiem, który zwraca uwagę odbiorcy na znaczenie dosłowne frazeologizmu, jest mianowicie otoczenie wizualne (fotografie, obrazki, grafiki). Zdjęcia – kolejno – jadącego rowerzysty, placu budowy nowej jezdnii, płynącej rzeki oraz ustawionych razem zniczy pociągają za sobą grę znaczeń dosłownego i metaforycznego, w wyniku której wyłaniają się nowe sensy: ‘rozpowszechniająca się moda na rowery elektryczne’, ‘niepewna polityka dotycząca żeglugi śródlądowej’, ‘podejmowanie wątpliwych decyzji związanych z budową dróg’, ‘nadmierna brutalność działań policjantów’.

Celem wszystkich analizowanych w tym miejscu modyfikacji jest zwiększenie atrakcyjności nagłówka prasowego przez zmuszenie odbiorcy do konfrontowania znaczeń dosłownego i przenośnego w toku interpretacji materiału dziennikarskiego.

2. Modyfikacja antonimiczna

Ten typ zmiany znaczeniowej polega na „takiej modyfikacji struktury semantycznej frazeologizmu, by jego nowa treść, ujawniająca się w wyniku przekształceń formalnych, była przeciwstawna treści związku tradycyjnego, czy też z nią sprzeczna”²². Zgromadziłem trzy przykłady nagłówków prasowych wpi-

²² G. Majkowska, *op.cit.*, s. 157.

sujących się w tę kategorię analityczną: „Manna dla nieba” (38/2018: 12), „Obraz nędzy i bogaczy” (41/2019: 96) i „Człowiek z głową do dołu” (9/2020: 77).

W przypadku pierwszej innowacji mamy do czynienia ze swoistym (dosłownym) odwróceniem kierunku przepływu manny: w konceptualizacji tej mowa nie o jej dostawaniu (wskazywanym przez przyimek *z*), lecz dawaniu (sygnalizowanym przyimkiem *dla*). Nowe znaczenie zostało więc przeciwstawione staremu – artykuł i jego nagłówek dotyczą bowiem ‘różnych aspektów związanych z wynagradzaniem duchownych’.

Druga frazeologiczna modyfikacja semantyczna polega na tym, że charakter antonimiczny (w stosunku do kanonicznej treści) ma nie całe nowe znaczenie, ale tylko jego część (co jest spowodowane wymianą wyrazu *rozpacz* na *bogacz*). W wyniku tej zmiany nagłówek artykułu odnosi się do ‘przedstawiania biedy [tradycyjny komponent znaczeniowy] oraz bogactwa [komponent antonimiczny]’. Tekst dziennikarski poświęcony jest bardzo złym warunkom materialnym artystów i ich spadkobierców oraz ogromnym sumom pieniędzy, jakie zarabiają handlarze dziełami sztuki na rynku wtórnym.

Ostatni przykład wiąże się z zastąpieniem wyrażenia przyimkowego *w chmurach* przez *do dołu*, które skutkuje na poziomie dosłownym zmianą w perspektywie wertykalnej (‘ku górze’ – ‘ku dołowi’), a to przekłada się na modyfikację znaczenia przenośnego: nagłówek informuje o ‘człowieku skupionym na praktycznym działaniu i planowaniu, pracowitym, zdyscyplinowanym, podejmującym samotną wyprawę na biegun południowy’, nie zaś o osobie ‘marzącej i niezainteresowanej sprawami realnymi, praktycznymi’.

3. Uszczegółowienie, konkretyzacja treści związku frazeologicznego

Ten rodzaj modyfikacji semantycznej charakteryzuje się doraźnością oraz silnym związkiem z kontekstem, a polega na „dostosowaniu frazeologizmu do treści określonego felietonu” (tekstu), którego skutkiem jest najczęściej konkretyzacja znaczenia²³. Przekształcenie tego typu można zidentyfikować w 30 przykładach, które pokrywają się z tymi o funkcji kontekstowej (por. pkt. 3.1.). Zilustruję je tu nagłówkami prasowymi „Orka na dyżurze” (41/2018: 28), „Krzemowa kurtyna” (1/2019: 48) oraz „Smok w bok” (13/2020: 67), gdyż analizowana grupa innowacji frazeologicznych nie jest wewnętrznie zróżnicowana, wiąże się z tym samym mechanizmem.

Pierwszy przykład odnosi się do idiomu *orka na ugorze* ‘trudna praca, nieprzynosząca spodziewanych wyników’. Komponent *ugór* zastąpiono w nim

²³ *Ibidem*, s. 158.

leksemem *dyżur* w celu dostosowania znaczenia związku frazeologicznego do treści artykułu prasowego. Spowodowana tą wymianą konkretyzacja semantyczna polega na tym, że frazeologizm w normatywnym znaczeniu odnosi się ogólnie do pracy o określonych właściwościach (bez sprecyzowania jej rodzaju), natomiast jego innowacyjna wersja łączy się z ‘trudną, żmudną, nieskuteczną z powodu systemowych czynników i niedającą satysfakcjonujących zarobków pracą polskich pielęgniarek’. Dzięki analizowanemu zabiegowi tytuł jest spójny z całym tekstem, który porusza temat strajków pielęgniarek spowodowanych niską pensją i wadami w organizacji służby zdrowia w Polsce.

Następny nagłówek dotyczy frazeologizmu *żelazna kurtyna* ‘symboliczna bariera, jaka dzieliła kraje socjalistyczne i kapitalistyczne w Europie w okresie od końca drugiej wojny światowej do lat 1989–1990’. Zastąpienie komponentu *żelazny* leksemem *krzemowy* jest umotywowane dostosowaniem znaczenia związku (i tym samym nagłówka prasowego) do treści artykułu. Chodzi bowiem o podział nie na kraje socjalistyczne i kapitalistyczne, ale na państwa wykorzystujące nowoczesne technologie sieci 5G (stąd krzem) na ich wzór – do inwigilacji obywateli lub do wolnorynkowego i demokratycznego rozwoju.

Podstawą ostatniej innowacji jest wyrażenie *skok w bok* ‘zdrada małżeńska, zwykle jednorazowa i nieprzeradzająca się w dłuższy romans’. Atrakcyjne dla czytelników i perswazyjne upodobnienie frazeologiczne zawiera się w tym, że autor nagłówka podstawiał leksem *smok* w miejscu komponentu *skok*. Zabieg ten miał na celu taką zmianę znaczenia bazowego frazeologizmu, by odnosił się do ‘nagłego i (przyszłość pokaże, czy) jednorazowego spadku eksportu towarów luksusowych do Chin z powodu koronakryzysu, a zatem radykalnej zmiany dotychczasowych pozytywnych stosunków handlowych z Państwem Środka’. Modyfikacja idiomu okazała się skuteczna – nagłówek prasowy „Smok w bok” jest spójny z tekstem artykułu, który porusza właśnie zagadnienie pogorszenia się koniunktury w silnie związanej z chińskimi klientami branży modowej.

4. Aluzja frazeologiczna

Aluzja (nawiązanie do kanonicznej treści i formy frazeologizmu) to według cytowanej badaczki „daleko idące przeobrażenie tradycyjnej treści z[wiązku] f[razeologicznego]”²⁴. W zgromadzonym korpusie występują za-

²⁴ *Ibidem*, s. 160. Na temat aluzji frazeologicznej rozumianej jako nagromadzenie zabiegów modyfikacyjnych wykraczające poza ramy innowacji mieszanej, skutkujące rozbięciem struktury formalnej związku i zmianą jego statusu syntaktycznego, a zwykle daleko posuniętą skrótowością (ograniczeniem do nielicznych komponentów lub wręcz pojedynczego składnika) por. G. Dziamska-Lenart, *Innowacje frazeologiczne w powojennej felietonistyce polskiej*, Poznań 2004, s. 90–98.

ledwie dwie innowacje, które można zidentyfikować jako realizujące ten typ zmiany semantycznej: „Wielkie oczy strachu” (5/2018: 65) oraz „Dzieci wylane z kąpielą” (20/2020: 45).

Pod względem formalnym są to bardzo złożone przekształcenia frazeologiczne (różnią się od kanonicznych frazeologizmów przede wszystkim swoim nominalnym, a nie werbalnym charakterem), zaliczone przeze mnie do innowacji mieszanych (s. 77). Nawiązują one do formy i znaczenia bazowych idiomów (odpowiednio *strach ma wielkie oczy* ‘pod wpływem strachu ludzie wyolbrzymiają niebezpieczeństwo’ i *ktoś wylał dziecko z kąpielą* ‘ktoś, chcąc usunąć negatywne aspekty jakiejś sytuacji, zastosował zbyt radykalne środki i usunął także pozytywne skutki tych sytuacji’). Jak się okazuje – znajomość ich semantyki jest jednak niezbędna do prawidłowego odczytania treści nagłówków prasowych.

5. Zmiany wartości kategorii fleksyjnej i struktury słowotwórczej

Specyfika innowacji frazeologicznych w nagłówkach prasowych powoduje, że pojawiają się w nich modyfikacje regulujące, które nie wpływają radykalnie na treść idiomu, ale zmieniają jego semantyczną wartość kategorialną. Zaliczam do tego typu zmian następujące tytuły: „Kropla wydrążyła skałę” (12/2018: 44), „Gwoździe do trumny?” (29/2018: 44), „Kiełbasa przedwyborcza” (30/2018: 18), „Wyjście po angielsku” (2/2020: 24), „Zostawione na lodzie” (29/2018: 92), „Podcięte skrzydła” (43/2019: 32), „Ustawieni do pionu” (34/2019: 66).

Dla przykładu innowacja „Gwoździe do trumny?” dotyczy frazeologizmu *gwoździe do trumny* ‘czynnik będący przyczyną ostatecznej klęski kogoś lub czegoś’, w którym norma dopuszcza tylko postać liczby pojedynczej rzeczownika *gwoździe*. Natomiast w nagłówku prasowym została ona zmieniona na formę pluralną, co nie powoduje istotnych modyfikacji semantycznych, a jedynie przesunięcie znaczeniowe wynikające ze zmiany wartości kategorii fleksyjnej liczby.

Dla innowacji frazeologicznych, które wiążą się z regularnymi zmianami znaczenia w wyniku przekształceń słowotwórczych, reprezentatywny jest nagłówek „Kiełbasa przedwyborcza”. Jego podstawę stanowi frazeologizm *kiełbasa wyborcza* ‘obietnica składana w trakcie kampanii wyborczej, która po wygranej nie jest dotrzymywana’. Dodanie prefiksu *przed-* spowodowało modyfikację znaczenia zgodną z regułami systemu słowotwórczego, bez nadwyżki semantycznej (nagłówek mówi o ‘atrakcyjnych obietnicach składanych (nielegalnie) przez kandydatów w wyborach samorządowych jeszcze przed – stąd przedrostek – ich oficjalnym ogłoszeniem’).

6. Inne przekształcenia semantyczne

Zgromadziłem w tej grupie przekształcenia znaczeniowe, które zdają się nie mieścić w wyróżnionych przez Majkowską kategoriach. Zaliczyłem do niej cztery przykłady: „Na skróty donikąd” (39/2018: 38), „Ślub na wodzie pisany” (6/2020: 52), „Dzielenie na czworo” (17/18/2020: 99) oraz „Z prądem i pod prąd” (32/2018: 40).

Pierwsze trzy innowacje frazeologiczne wiążą się ze skróceniem odpowiednich idiomów. W przypadku nagłówka „Na skróty donikąd” autor wzbogacił znaczenie frazeologizmu o komponent ‘nieskutecznie, nieefektywnie’, natomiast drugie i trzecie innowacyjne użycie nie pociągnęło za sobą istotnych i wyrazistych zmian semantycznych (co skłania do uznania ich za słabo uzasadnione funkcjonalnie). Ostatnia modyfikacja jest dość złożona, ponieważ aktywuje wiele różnych treści: przenośne znaczenia połączonych (ale nie skontaminowanych) frazeologizmów *ktoś płynie z prądem* oraz *pod prąd*, a także ich znaczenia dosłowne.

Klasyfikacja funkcjonalna innowacji frazeologicznych

Innowacje frazeologiczne w nagłówkach prasowych w tygodniku *Polityka* w latach 2018, 2019 i 2020 służą różnym celom. Można wśród nich wyróżnić zwłaszcza modyfikacje frazeologizmów o funkcji kontekstowej (38 przykładów), nominalizującej (18 przykładów) oraz humorystycznej (13 przykładów), przy czym wszystkie stanowią jednocześnie środek perswazyjny, gdyż mają zachęcić czytelnika do zapoznania się z treścią artykułu. Warto podkreślić, że wyróżnione na podstawie kryterium funkcjonalnego grupy innowacji frazeologicznych nie są rozłączne, ponieważ to samo innowacyjne użycie może służyć różnym celom.

1. Funkcja kontekstowa

Część analizowanych przeze mnie innowacji frazeologicznych pełni **funkcję kontekstową**. Polega ona na tym, że za pomocą modyfikacji frazeologizmu nadawca dostosowuje jego znaczenie do treści artykułu prasowego, tak by nowa całość stanowiła tytuł spójny pod względem treściowym z resztą tekstu. Dla zilustrowania przekształceń pełniących funkcję kontekstową posłużę się następującymi przykładami nagłówków prasowych: „Druga strona tęczy” (26/2019: 22) oraz „Kampania jednego kandydata” (15/2020: 22).

Podstawę pierwszego stanowi frazeologizm *druga strona medalu* o znaczeniu ‘drugi, przeciwny aspekt jakiegoś zagadnienia’, w którego aktualizacji zastosowano innowację wymieniającą – wstawiono leksem *tęcza* zamiast komponentu *medal*. W ten sposób doszło do uszczegółowienia znaczenia związku frazeologicznego i jego dostosowania do treści tekstu. Artykuł opatrzone nagłówkiem prasowym „Druha strona tęczy” dotyczy bowiem tego, w jaki sposób szlachetne progresywne idee walki o prawa osób LGBT Koalicji Obywatelskiej (pozytywny aspekt) zostały wykorzystane do ofensywy dyskursywnej w kampanii w wyborach do parlamentu europejskiego przez Prawo i Sprawiedliwość, a w konsekwencji odrzucone przez większość społeczeństwa, co spowodowało porażkę tej pierwszej partii (negatywny aspekt). Innowacyjny tytuł koresponduje zatem z treścią całego tekstu: „Druha strona tęczy” to ‘inny, przeciwny, negatywny z pragmatycznego punktu widzenia aspekt walki o prawa osób o orientacji homoseksualnej (w przeciwieństwie do jej słusznego aspektu ideowego)’.

Z kolei nagłówek prasowy „Kampania jednego kandydata” wiąże się z frazeologizmem *teatr jednego aktora* o znaczeniu ‘działanie, w którym jedna osoba dominuje nad innymi z powodu swoich umiejętności, talentu czy charyzmy’. Autor artykułu dokonał podwójnej innowacji wymieniającej: zastąpił komponenty *teatr* i *aktor* leksemami *kampania* i *kandydat*. W ten sposób dziennikarz zmienił znaczenie związku frazeologicznego na ‘kampania wyborcza, w której obecnie urzędujący prezydent dominuje nad innymi kandydatami z jakiegoś powodu’, dostosowując je do treści tekstu. Artykuł publicystyczny jest bowiem poświęcony wykorzystywaniu urzędowej przewagi przez prezydenta Andrzeja Dudę w rywalizacji o reelekcję.

Funkcję kontekstową pełnią również takie innowacyjne aktualizacje frazeologizmów, jak: „Dach niezgody” (23/2019: 82), „Docenci wzajemnej adoracji” (26/2018: 26), „Druha strona policzka” (37/2018: 22), „Głowa psuje się od ryby” (3/2020: 28), „Hulaj noga, piekła nie ma” (17/2019: 58), „Kardiologdy drugiego planu” (33/2019: 78), „Katedry prawdy” (25/2019: 50), „Kaszanka wyborcza” (5/2020: 42), „Kiełbasa przedwyborcza” (30/2018: 18), „Krzemowa kurtyna” (1/2019: 48), „Lanie wody” (31/2019: 32), „Lot w bok” (46/2018: 70), „Na lasce losu” (10/2020: 62), „Na ostrzu płozy” (8/2019: 68), „Okno na Polskę” (38/2018: 86), „Orka na dyżurze” (41/2018: 28), „Pan od życia i śmierci” (11/2018: 58), „PiS na wodę” (23/2018: 26), „Po drugiej stronie krzywej” (17/2020: 24), „Po drugiej stronie plakatu” (39/2019: 12), „Po drugiej stronie wirusa” (20/2020: 42), „Po wężyku do butli” (4/2019: 40), „Sądny tydzień” (26/2018: 10), „Skóra i ości” (29/2019: 31), „Słodka ruletka” (14/2019: 66), „Smok w bok” (13/2020: 67), „Sztuka

jednego widza” (21/2019: 92), „Tajemnice altany” (38/2019: 64), „Tajemnice kawerny” (46/2019: 42), „Teatr dwóch aktorów” (28/2018: 42), „Z głową w chmurze” (5/2019: 37), „Zabawa w KORka i myszkę” (20/2020: 61), „Zjeść rybę i mieć rybę” (51/52/2018: 54), „Zlew krwi” (36/2018: 68), „Złote w błoto” (50/2018: 31) oraz „Wyścig cykorów” (47/2018: 48).

2. Funkcja nominalizująca

Druga grupa innowacji frazeologicznych w nagłówkach prasowych w tygodniku „Polityka” pełni **funkcję nominalizującą**. Wiąże się ona z tym, że modyfikacje frazeologizmów pozwalają wyeksponować najważniejszy składnik nagłówka i pominąć mniej istotne elementy, przede wszystkim przez zastąpienie centrum werbalnego (czasownika) ośrodkiem nominalnym (rzeczownikiem, imiesłowem) oraz przez elipsę zbędnych form czasownikowych. Zaprezentuję tę funkcję na przykładzie dwóch tytułów: „Wyjście po angielsku” (2/2020: 24) i „Złote w błoto” (50/2018: 31).

Pierwsza modyfikacja jest związana ze zwrotem *ktoś wyszedł po angielsku* o znaczeniu ‘ktoś wyszedł bez pożegnania, niepostrzeżenie’. Od nadrzędnego czasownika *wyjść* derywowano za pomocą sufiksu *-cie* rzeczownik odczasownikowy *wyjście* – w ten sposób przekroczone normatywne ograniczenia słowotwórcze (jest to zatem innowacja regulująca). Dzięki temu przekształceniu cały tytuł ma charakter nominalny, co powoduje, że czynność (w formie rzeczownika) zostaje wyeksponowana jako właściwy temat.

Drugie przekształcenie wiąże się z idiomem *ktoś wyrzuca pieniądze w błoto* o znaczeniu ‘ktoś wydaje pieniądze na niepotrzebne rzeczy lub z dużą stratą’. Mechanizm nominalizacji jest tu następujący: redukcji uległ werbalny komponent *wyrzucać* oraz konotowany przez niego wykonawca czynności, dzięki czemu cały zwrot uzyskał charakter wyrażenia – nagłówek prasowy mówi wprost o przedmiocie czynności, pozostawiając w domyśle czasownik.

Do innowacji frazeologicznych pełniących funkcję nominalizującą zaliczam ponadto następujące przykłady z analizowanego materiału: „Droga na manowce” (30/2018: 36), „Dzieci wylane z kąpielą” (20/2020: 45), „Dzielenie na czworo” (17/18/2018: 99), „Jak słoń z kotem” (14/2020: 22), „Lanie wody” (31/2019: 32), „Na lasce losu” (10/2020: 62), „Na ostrzu płozy” (8/2019: 68), „Na wodzie pisanie” (29/2018: 38), „Podcięte skrzydła” (43/2019: 32), „Strzał w stopę” (48/2019: 30), „Ślub na wodzie pisany” (6/2020: 52), „Ustawieni do pionu” (34/2019: 66), „Wielkie oczy strachu” (5/2018: 65), „Z prądem i pod prąd” (32/2018: 40), „Zabawa w KORka i myszkę” (20/2020: 61) oraz „Zostawione na lodzie” (29/2018: 92).

3. Funkcja humorystyczna

Trzecią funkcję innowacji frazeologicznych w nagłówkach prasowych w analizowanym materiale stanowi **funkcja humorystyczna**. Polega ona na wywoływaniu żartobliwego efektu poprzez wymianę jednego z komponentów związku w jego postaci kanonicznej na inny, bardzo podobny pod względem fonetycznym. Innowacje tego typu Danuta Buttler nazywała upodobnieniami frazeologicznymi (na wzór upodobnień fonetycznych)²⁵. Zaprezentuję tę funkcję na przykładzie nagłówków: „Sądny tydzień” (26/2018: 10) oraz „Na lasce losu” (10/2020: 62).

Podstawą innowacji frazeologicznej „Sądny tydzień” jest idiom *sądny dzień* o znaczeniu ‘dzień, w którym dzieje się coś niekorzystnego, a nawet strasznego lub panuje nieznośne zamieszanie spowodowane natłokiem wydarzeń’. Zastąpienie komponentu *dzień* leksemem *tydzień* pociąga za sobą regularną zmianę znaczenia na odpowiednio inną jednostkę czasu. Podobieństwo nowego i starego składnika wywołuje zaskakujący efekt humorystyczny: jest to *sądny ty-dzień*, czyli pod względem znaczenia dłuższy, natomiast pod względem formy „prawie” oryginał, *sądny dzień*.

Drugi przykład to nagłówek prasowy „Na lasce losu”. Innowacyjnie przekształcono w nim zwrot *ktoś pozostał na lasce losu* o znaczeniu ‘ktoś znalazł się w sytuacji, w której nie może liczyć na niczyją pomoc’. Modyfikacja frazeologizmu polega w tym przypadku z jednej strony na skróceniu go o nadrzędny czasownik *pozostać* i konotowanego przezeń wykonawcę czynności, a z drugiej – na zastąpieniu komponentu *laska* leksemem *laska*. Paronimia zachodząca między starym i nowym składnikiem wywołuje efekt humorystyczny: mowa w nagłówku prasowym nie o łasce losu, ale o bardzo podobnej fonetycznie i równie odległej semantycznie *lasce losu* (wspomagającej starszych ludzi).

Do modyfikacji frazeologizmów pełniących funkcję humorystyczną (upodobnień frazeologicznych) należą także przykłady: „Jak słoń z kotem” (14/2020: 22), „Lanie wody” (31/2019: 32), „Lot w bok” (46/2018: 70), „Obraz nędzy i bogaczy” (41/2019: 96), „Ogniem i lemieszem” (50/2019: 60), „PiS na wodę” (23/2018: 26), „Smok w bok” (13/2020: 67), „Skóra i ości” (29/2019: 31), „Tajemnice altany” (38/2019: 64), „Zabawa w KORka i myskę” (20/2020: 61) oraz „Zlew krwi” (36/2018: 68).

²⁵ D. Buttler, *Polski dowcip językowy*, Warszawa 1968.

Klasyfikacja normatywna innowacji frazeologicznych

Językoznawcy (Bąba, Majkowska, Markowski) zaproponowali wiele różnych kryteriów, które pozwalają w dość obiektywny sposób zinterpretować innowacyjne aktualizacje frazeologizmów w tekstach jako funkcjonalnie uzasadnione (skuteczne, fortunate, świadome), czyli udane zabiegi stylistyczne, lub jako nieuzasadnione (nieskuteczne, niefortunate, nieświadome) – błędy językowe. Stosując te kryteria do analizowanego materiału, można zauważyć zdecydowaną przewagę tych pierwszych (56 przykładów) nad drugimi (4 przykłady).

1. Innowacje uzasadnione funkcjonalnie (skuteczne, fortunate, świadome)

Majkowska definiuje świadomą modyfikację frazeologizmu jako „takie odstępstwo od normy, które da się uzasadnić funkcjonalnie, i którego autor przewidział konsekwencje wpływu naruszenia normy frazeologicznej na semantyczny i stylistyczny kształt wypowiedzi”²⁶. Na podstawie tej definicji i kryteriów poprawności frazeologicznej²⁷ można stwierdzić, że **ogromna większość innowacji frazeologicznych w nagłówkach prasowych to przekształcenia celowe i skuteczne** (są indywidualne, wyraziste, zaskakujące, służą uspołnieniu treści, nominalizacji, wywołaniu żartobliwego efektu, nie dają się zastosować gdzie indziej, są silnie związane z kontekstem). Wniosek ten jest zbieżny z wynikami badań nad innowacjami frazeologicznymi w nagłówkach prasowych w tym tygodniku prowadzonych wcześniej przez innych badaczy²⁸.

2. Innowacje nieuzasadnione funkcjonalnie (nieskuteczne, niefortunate, nieświadome)

Z kolei o nieświadomych modyfikacjach frazeologizmów Majkowska stwierdza, że „wynikają z niedokładnej znajomości struktury i znaczenia związku frazeologicznego i nie dają się uzasadnić funkcją wypowiedzi”²⁹. Korzystając z tej definicji i stosując kryteria poprawności frazeologicznej, interpretuję jako przekształcenia słabo uzasadnione następujące cztery

²⁶ G. Majkowska, *op.cit.*, s. 143–144.

²⁷ S. Bąba, *Innowacje frazeologiczne współczesnej polszczyzny*, s. 81–89.

²⁸ Zob. M. Grześkowiak, *Frazeologiczne innowacje wymieniające w tygodniku „Polityka”*, „Kwartalnik Językoznawczy” 2012, nr 1, s. 53.

²⁹ Majkowska, *op.cit.*, s. 143.

przykłady: „Kropla wydrążyła skałę” (z powodu dużej ogólności nagłówka i mało wyraźnego związku z treścią artykułu), „Kiełbasa przedwyborcza” (z powodu niewielkiej różnicy semantycznej, wątpliwej potrzeby innowacyjnego użycia), „Na skróty donikąd” (z powodu niekonkretności semantycznej i małej oryginalności), „Ślub na wodzie pisany” (z powodu braku precyzyjnej funkcji i małej wyrazistości zmiany).

Zakończenie

Badania nad innowacjami frazeologicznymi są intensywne i szeroko zakrojone. Dotyczą one przede wszystkim dwu typu tekstów: utworów literackich (m.in. powieści³⁰, fraszki³¹, poezja³², komedie³³) oraz gatunków prasowych. W obrębie tego drugiego nurtu frazeologicy interesowali się innowacyjnym podejściem do związków frazeologicznych i w tekście głównym³⁴, i w tytułach czy śródtytułach³⁵. Niniejsza analiza wpisuje się właśnie w badania innowacji frazeologicznych w języku prasy, a ściślej – w nagłówkach artykułów. Dokonano w niej wielopłaszczyznowego opisu modyfikacji frazeologizmów (pod względem formalnym, semantycznym, funkcjonalnym i normatywnym) w głównych tytułach materiałów dziennikarskich w tygodniku „Polityka” z lat 2018–2020 (60 przykładów).

Opisywane modyfikacje frazeologizmów nie są jednakowe pod względem formalnym. Można wśród nich wyróżnić przede wszystkim innowacje jednorodne (78%): rozwijające (2%), skracające (4%), wymieniające (58%), regulujące (14%) oraz mieszane (22%): skracająco-rozwijające (5%), skracająco-wymieniające (6%), skracająco-regulujące (5%) oraz inne (6%). Analizowane typy przekształceń nieciągłych jednostek języka reprezentują również różne zmiany semantyczne. Zamierzoną dwuznaczność można zidentyfikować w zakresie 24% tytułów, modyfikację antonimiczną – w 5%, uszczegółowienie treści – w 50%, aluzję frazeologiczną – w 3%, zmiany wartości kategorii fleksyjnej i struktury słowotwórczej – w 12%, a inne – w 6%. Zróznicowane są także cele, którym służą innowacje frazeologiczne

³⁰ J. Ignatowicz-Skowrońska, *Frazeologizmy jako tworzywo stylu współczesnej powieści polskiej*, Szczecin 2008.

³¹ J. Liberek, *Innowacje frazeologiczne w powojennej fraszce polskiej*, Poznań 1998.

³² A. Pajdzińska, *Frazeologizmy jako tworzywo współczesnej poezji*, Lublin 1993.

³³ D. Połowniak-Wawrzonek, *Stałe związki frazeologiczne i przysłowia w dziełach Aleksandra Fredry*, Kraków 2018.

³⁴ G. Dziamska-Lenart, *op.cit.*

³⁵ E. Pałuszyńska, *Nagłówki w „Gazecie Wyborczej” (ekspresywna leksyka, frazematyka, metaforyka)*, Łódź 2006.

w opisywanych nagłówkach prasowych. 64% z nich pełni funkcję kontekstową, 30% – nominalizującą, a 22% – humorystyczną (każde przekształcenie może pełnić więcej niż jedną funkcję), przy czym wszystkie stanowią skuteczne zabiegi perswazyjne – co jest szczególnie ważne w języku prasy. Z punktu widzenia poprawności frazeologicznej (funkcjonalności) badane innowacje frazeologiczne dzielą się natomiast na dwie bardzo nierówne grupy: 94% nowatorskich użyc ma swoje funkcjonalne uzasadnienie, a 6% – nie jest uzasadnionych.

Da się zatem wyciągnąć wniosek, że różnorodne pod wieloma względami innowacje frazeologiczne w nagłówkach prasowych w tygodniku „Polityka” stanowią stały środek skutecznego podnoszenia atrakcyjności tekstu w celu przyciągnięcia uwagi czytelnika.

Bibliografia

- Bańko M., *Wykłady z polskiej fleksji*, Warszawa 2002.
- Bartmiński J., Niebrzegowska-Bartmińska S., *Tekstologia*, Warszawa 2009.
- Bąba S., *Innowacje frazeologiczne – analiza, kryteria oceny*, „Poradnik Językowy” 1995, z. 4, s. 21–29.
- Bąba S., *Innowacje frazeologiczne współczesnej polszczyzny*, Poznań 1989.
- Bąba S., *Innowacje frazeologiczne i kryteria ich oceny*, w: *Aktualne problemy kultury języka*, red. A. Furdal, Zielona Góra 1991, s. 25–34.
- Bąba S., *Struktura normy frazeologicznej*, w: *idem, Frazeologia polska. Studia i szkice*, red. P. Fliciński, K. Skibski, Poznań 2009, s. 11–23.
- Buttler D., *Polski dowcip językowy*, Warszawa 1968.
- Dziamska-Lenart G., *Innowacje frazeologiczne w powojennej felietonistyce polskiej*, Poznań 2004.
- Fras J., *Dziennikarski warsztat językowy*, Wrocław 1999.
- Furman W., *Nagłówek*, w: *Słownik terminologii medialnej*, red. W. Pisarek, Kraków 2006.
- Grześkowiak M., *Frazeologiczne innowacje wymieniające w tygodniku „Polityka”*, „Kwartalnik Językoznawczy” 2012, nr 1, s. 37–55.
- Ignatowicz-Skowrońska J., *Frazeologizmy jako tworzywo stylu współczesnej powieści polskiej*, Szczecin 2008.
- Kłosińska A., Sobol E., Stankiewicz A., *Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego PWN z przysłowiami*, Warszawa 2003.

- Lewicki A.M., *Studia z teorii frazeologii*, Łask 2003.
- Liberek J., *Innowacje frazeologiczne w powojennej prasce polskiej*, Poznań 1998.
- Majkowska G., *Klasyfikacja semantyczna zamierzonych modyfikacji związków frazeologicznych*, w: *Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej*, t. 5, red. M. Basaj, D. Rytel, Wrocław 1988, s. 143–163.
- Markowski A., *Kultura języka polskiego. Teoria. Zagadnienia leksykalne*, Warszawa 2012.
- Stawnicka J., *Innowacje frazeologiczne we współczesnych nagłówkach prasowych*, w: *Język trzeciego tysiąclecia*, t. 1, red. G. Szpila, Kraków 2000, s. 207–214.
- Ostromięcka-Frączak B., „*Co sejm pichci*”, czyli o niekonwencjonalności nagłówków w „*Gazecie Wyborczej*”, w: *Humor i karnawalizacja we współczesnej komunikacji językowej*, red. J. Mazur, M. Rumińska, Lublin 2007, s. 51–60.
- Ostromięcka-Frączak B., *Sprzedaż języka w nagłówkach „Gazety Wyborczej”*, w: *W kręgu wiernej mowy*, red. M. Wojtak, M. Rzeszutko, Lublin 2004, s. 113–125.
- Pajdzińska A., *Frazeologizmy jako tworzywo współczesnej poezji*, Lublin 1993.
- Pałuszyńska E., *Nagłówki w „Gazecie Wyborczej” (ekspresywna leksyka, frazematyka, metaforyka)*, Łódź 2006.
- Połowniak-Wawrzonek D., *Stale związki frazeologiczne i przysłowia w dziełach Aleksandra Fredry*, Kraków 2018.
- Wielki słownik języka polskiego PAN*, red. P. Źmigrodzki, <http://www.wsjp.pl> [dostęp: październik 2019–czerwiec 2020].
- Wójcicka M., *Tytuł a stylowo-gatunkowe zróżnicowanie tekstu*, „*Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska*” 2006, vol. XXIV, s. 113–146.

**Phraseological innovations in headlines in „Polityka”
(on the basis of issues from years 2018–2020)**

SUMMARY

The aim of the undertaken research is to analyse phraseological innovations in headlines in „Polityka” in one hundred twenty five issues from the beginning of 2018 to the end of May 2020. The study consists of four main parts. In the first one the author describes phraseological innovations formal types. The next part is devoted to their semantic variety. After this the author analyses functions of phraseological innovations. The last part include description of their effectiveness.

Key words: idiom, phraseological innovations, language of headlines, phraseology, lexicology.

O Autorze

Mateusz Rybarski - ur. w 1998 roku w Poznaniu, student pierwszego roku studiów magisterskich na kierunku filologia polska na Wydziale Filologii Polskiej i Klasycznej Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Jego zainteresowania badawcze koncentrują się wokół leksykologii, frazeologii, semantyki leksykalnej, metaleksykografii, teorii języka.

E-mail: matryb64@gmail.com